

Trianon és Kárpátalja

A még 1918 őszén alakult ungvári, a máramarosszigeti és az eperjesi rutén (ruszin) néptanácsok képviselői 1919. május 8-án az ungvári vármegyeháza épületében a megszálló csehszlovák hatóságok által bevezetett rendkívüli állapot és a katonai diktatúra körülményei között ültek össze. Az épületet – a nyomaték érdekében –, felfegyverzett cseh légionárius katonaság vette körül. A **Volosin Ágoston** (1874–1945) görög katolikus lelkész elnökletével tartott ülésen a küldöttek a fenti három néptanácsból megalakították a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanácsot ('Центральна Руська Народна Рада'). A rádák addigi működését **Szabó Simon** (1863–1929) lelkész, tanár méltatta, majd **Hadzsega Gyula** (1879–1947) egyházi, történész szólalt fel, aki a had-, a pénz-, illetve a külügy kivételével a Ruténföld teljes önállóságát és önkormányzatát, a hadseregnél ruszin vezényszavak és ruszin nemzetiségű katonatisztek alkalmazását, Volosin pedig görög katolikus egyházi autonómiát és rutén egyetemet követelt. Ez követően bemutatták „a (ruszin) nemzeti élet megindítására” az Osztrák–Magyar Monarchiából Észak-Amerikába kivándorolt rutének körében gyűjtött 2,5 millió osztrák–magyar koronát, és bejelentették az első rutén bank megalapítását 5 millió Ké, azaz csehszlovák korona alaptőkével. A gyűlés végül kimondta a Ruténföld Csehszlovákiához való „önkéntes” csatlakozását, amelyet 14 pontba foglaltak. Ezek közül az elsőben kijelentették: „A ruszinok a Cseh-Szlovák-Ruszin Köztársaságban független államot alkotnak”. Lényegében területi önkormányzattal egybekötött kulturális autonómiát, Ungvár székhellyel önálló nemzetgyűlést, valamint teljes belügyi, nyelvi, iskolai és egyházi önállóságot igényeltek.

Az egybegyűlteket azonban nem döntöttek a két legfontosabb kérdésről. Nevezetesen: a rutén önkormányzat tartalmi részéről és az új közigazgatási egység, Ruszinföld (Kárpátalja) határáról Csehszlovákia kebelében, amely a következő két évtizedben – az ország felbomlásáig – állandó feszültségek forrásává vált. Az ekkori és a későbbi viták abból eredtek, hogy a kijelölt Kárpátalja területéből kimaradtak a kettészakított (a Magyarország és Csehszlovákia között a békediktátumban megosztott) Zemplén vármegye északi részén, valamint a Sáros és Szepes vármegyében élő rutének. A másik sarkalatos kérdés Kárpátalja önkormányzatának megteremtése volt, amit minden csehszlovák–rutén egyezmény hangsúlyozott, s amely a prágai kormányzat folytonos halogatása következtében végül két évtizedig nem valósult meg.¹

Az 1919. május 8-án megválasztott Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanács vezetői: **Beszkid Antal** (1885–1933) elnök, a három alelnök: Volosin

¹ CSOMÁR Zoltán: Ungvári magyarok a cseh megszállás alatt. – In: Ungvár és Ung vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. Budapest, 1940. 55–56. old.

Ágoston, Brascsajko Mihály (1883–1969) és **Sztripszkij Miron**. A tanácskozás határozatát egy Volosin vezette népes, meghatalmazott küldöttség vitte Prágába, ahol azt átnyújtotta **Tomáš Garrigue Masaryk** (1850–1937) köztársasági elnöknek. A magyarországi Magyar–Rutén Politikai Párt – elnöke **Kutkafalvy Miklós** (1883–1934) – később, 1919. augusztus 5-én emlékiratot küldött Párizsba, „*a rutén kérdésnek magyar kapcsolatban való megoldása érdekében*”.² Az antanthatalmak a beadványt „természetesen” figyelembe sem vették.

Közben a párizsi békekonferencia 1919. június 7. és augusztus 12. között tartott tárgyalásain döntött Ruténföld ideiglenes nyugati határáról, amelyet kezdetben demarkációs vonalnak is neveztek. „*Ez „nagy vonalakban keletre követi” a Csap és Ungvár közötti vasúti pályát, „meghagyja Ungvárt és környékét Podkarpatska Rusnak”*, majd az Ung folyó mentén az Uzsoki-hágóig, azaz a lengyel határig húzódik.”³ Délen azonban a demarkációs vonal egy szakaszon átlépte a Csap és Ungvár közötti vasutat. Ennek következtében, a pálya keleti oldalán fekvő három falut – Kistrát, Nagyrát, Tiszaásvány – közigazgatásilag Szlovákiahoz csatolták, és Pozsonyból igazgatták. A három községben összesen 1609 lakos élt, közülük 1591 magyar (98,88%) volt.⁴ A demarkációs vonal nyugati oldalán, azaz az Ung folyó jobb partjának mentén 32 települést sorolt fel a korabeli hivatalos csehszlovák statisztika, amelyeket viszont Ungvárról irányítottak.⁵ Az ekkori Kárpátalja, vagyis Podkarpatská Rus területe 12 694 km², ahol 606 568 lakos élt.⁶ Fontos rámutatni: mivel a csehszlovák csapatok csekély létszáma miatt képtelen volt Kárpátalja területének az elfoglalására, annak délkeleti részét 1919. április második felében román hadsereg szállta meg a Kőrösmező–Rahó–Nagybocskó–Técső–Huszt–Királyháza–Nagyszöllős–Beregszász vonalig. (A románok például Nagyszőlősről csak 1920 májusában vonultak ki.)

A Kárpátalját irányító öttagú igazgatótanács elnökének a kinevezéséről 1919. augusztus 12-én egy Masaryk államelnök által láttamozott levélre hivatkozva, **Zsatkovics Gergely** (Grigorij, angol: **Zhatkovych Gregory**, 1886–1967), az Amerikai Rutén Nemzeti Tanács képviselője Prágából értesítette a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanácsot. Zsatkovics ekkor még úgy tudta: „végre a mi tartományunkhoz” (ti. Kárpátaljához) tartozik majd az összes rutén lakta terület, így Szepes vármegye Ólublói járása, Sáros és Zemplén megye északi, Ung vármegye északi és keleti része, valamint Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegye.⁷

² Magyar–Rutén Politikai Párt tevékenysége és memoranduma az entetéhez a rutén kérdésnek magyar kapcsolatban való megoldása érdekében. Budapest, 1919. 1–20. old.

³ KRÁL, Jiří: Podkarpatská Rus. V Praze [Prágában], 1924. 3. old.

⁴ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. Tud. szerk. Zentai László. Baja–Pécs, 2000. 125., 139., 161. old.

⁵ Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. V Praze, 1928. Nákladem Státního Úřadu Statistického, 31. old.

⁶ KRÁL, J., 1924. 10–11. old.

⁷ ÁRKY Ákos: Ruszinszko küzdelme az autonómiáért 1918–1927. Budapest, 1928. 8. old.

A kárpátaljai polgári közigazgatás megszervezésére kinevezett **Jan Breicha** (ruszinul: Брејха Ян, 1867–1924) 1919. augusztus 20-ai ünnepélyes ungvári beiktatása után felgyorsult a kárpátaljai csehszlovák szakigazgatás kiépítése.⁸ A katonai és a polgári közigazgatás 1919. augusztus-szeptemberi párhuzamossága azonban feszültségeket okozott, ezért a prágai kormány október első napján **Edmond Hennocque** (1860–1933) francia tábornokot kinevezte a demarkációs vonaltól fekvő ruténlakta területek katonai parancsnokának, aki december végéig töltötte be tisztségét. Két nap múlva, október 3-án a belügyminiszter rendeletet adott ki, amely kimondta: a legfőbb hatalom a katonai parancsnoké, miközben meghatározta a polgári közigazgatás vezetőjének, **Jan Breichának** a pontos jogkörét.

Kárpátalja a „Szerződés Csehszlovákia függetlenségének elismeréséről és a kisebbségek védelméről”⁹ szóló, 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt egyezményvel vált nemzetközi jogilag egy addig sohasem létezett állam részévé. Csehszlovákia kötelezte magát, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutének területét „*olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva*”, és választott képviselői részt vesznek a csehszlovák országgyűlés munkájában (II. fej. 10. cikk.). A „*Kárpátoktól délre lakó rutének területének külön tartományi gyűlése lesz. Ez a tartományi gyűlés fogja a törvényhozó hatalmat gyakorolni nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási és minden olyan egyéb kérdésben, amelyet a Csehszlovák Állam törvényei hatáskörébe utalnak. A rutén terület kormányzóját a Csehszlovák Köztársaság elnöke fogja kinevezni, és ez a rutén tartományi gyűlésnek lesz felelős.*” (11. cikk.) „*Csehszlovákia egyetért azzal, hogy a rutén terület tisztviselőit a lehetőséghez képest e terület lakosai közül fogják kiválasztani.*” (12. cikk.)¹⁰

A saint-germaini békeszerződésben kijelölt Csehszlovákia keretébe a korábbi Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye által alkotott Kárpátalja nagytáj (17 945 km²) több mint a kétharmada (70,7%-a), összesen 12 694 km² terület¹¹ került. A Kárpátok lábainál, a síkvidéki Tiszahát összefüggő és akkor lényegében színmagyar tájáról és annak lakóiról a saint-germaini szerződés természetesen hallgatott. A csehszlovák nemzetgyűlés 1919. november 10-én cikkelyezte be a saint-germaini döntést. Magyarország a „*rutén autonóm területet*” is magába foglaló Csehszlovákia szuverenitását az 1920. június 4-i trianoni diktátumban volt kénytelen elismerni. Ennek területi vonatkozásai: Ung vármegye 3230 km² területének – Ungvár várossal együtt – mintegy fele; a Nagykaposi és a Szobránci járás egésze, valamint az Ungvári járás nyugati

⁸ ПОП, Иван: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2001. 105. old. (Pop, Ivan: Enciklopedija Podkarpatszkoj Ruszi. Uzsgorod/Ungvár.)

⁹ HALMOSY Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései. II. átdolg., bőv. kiad. Budapest, 1983. 89–93. old.

¹⁰ HALMOSY D., 1983. 92–93. old.

¹¹ KRÁL J., 1924. 10. old.

széle az új állam szlovákiai országrészéhez került. Ung megye keleti tája már Kárpátaljához tartozott: a teljes Szerednyei járás, az Ungvári járás döntő része, valamint a Nagybereznai és Perecsenyi járás csaknem egésze. Az utóbbi két közigazgatási egység esetében kivéve az Ung folyásától nyugatra elhelyezkedő – a Felsőnémeti község térségétől az Uzsocki-hágóig húzódó – több mint 60 km hosszú, 32 települést magába foglaló keskeny sávot. Ez ugyanis a demarkációs vonaltól nyugatra feküdt, ezért Szlovákia része volt, de mégis – mint említettük – a kárpátaljai Ungvárról kormányozták.¹²

A ruszin–szlovák ideiglenes országrész-határ egyébként, Újkemence község térségétől a csehszlovák–lengyel határig lényegében megegyezett az Ung, illetve Zemplén közötti régi vármegyehatárral. Ung megyéből Magyarországnak mindössze 13 km² maradt az államfordulatig a Nagykaposi járásban lévő Záhony (1231 lakos) és Győröcske (258 lakos) községgel. A Nyíregyháza várossal együtt 4637 km² területű Szabolcs vármegyének a Tiszától északkeletre fekvő, a folyó jobb partján elterülő 69 km² kiterjedésű sarkát Kárpátaljához rendelték, amely három lényegében színmagyar községet – Eszeny (2013 fő, ebből 1947 magyar), Szalóka (791 fő, mind magyar) és Tiszaágtelek (675 fő, ebből 671 magyar) – érintett. Az 1910. évi népszámlálás szerint tehát összesen 3479 lakossal, akik közül 3409 magyar (97,98%) volt.¹³

A Beregszász és Munkács városokkal együtt 3786 km² területű Bereg vármegyéből 3327 km²-t csatoltak Csehszlovákiához: az Alsóvereckei, a Szolyvai, a Latorcai, a Munkácsi és a Felvidéki járás egészét, a Mezőkaszonyi és a Tiszaháti járás nagyobb részét, Magyarországnak mindössze 459 km² maradt, az ún. Csonka-Bereg. (A későbbi határkiigazítások után csak 436 km².) A történeti Magyarország legkisebb vármegyéjét, a nagyközségi rangú megyeszékhely, Nagyszöllőssel együtt 1213 km² területű Ugocsa megyét teljesen elszakították. Mindössze 0,1 km² (azaz 10 hektár) lakatlan része maradt belőle Magyarországon. Ugocsa háromnegyed részét (894 km², 73,7%) Csehszlovákiához, a többit (319 km²) Romániához csatolták. Ugocsa vármegye Tiszáninnen-i járása egészében csehszlovák, Tiszántúli járásának nagyobb része román fennhatóság alá került.

A Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagybánya és Felsőbánya városokkal együtt 6289 km² területű Szatmár vármegyéből előbb, 1919-ben Romániához rendelték a színmagyar Nagypalád községet (1910-ben 1525 lakos) 5360 katasztrális hold (32,4 km²) közigazgatási területtel, majd 1921-ben Csehszlovákiához csatolták. Máramaros vármegyét az egyetlen várossal, Máramarosszigettel együtt (9716 km²) a saint-germaini békeszerződés kettévágta: a nagyobb északi része (6299 km²) az Ökörmezői, a Dolhai, a Huszti, a Taracsvizi járás egésze, valamint a Técsői és Tiszavölgyi járás szinte teljesen és a Szigeti járás döntő része Csehszlovákiához került. A vármegye Tiszától délre fekvő, kisebb

¹² Statistický lexikon obcí..., 1928. 31. old.

¹³ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914., 2000. 74–75., 77., 107., 114., 154., 161., 168. old.

¹⁴ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914., 2000. 68., 72., 75., 77. old.; Magyar föld – magyar nép. A megnagyobbodott Magyarország községeinek adattára. Előszó: Bonczos Miklós. Szerk. Csuka Zoltán, Ölvedi János. II. kiad. Budapest, 1943. Adattár: 150. old.

felét (3417 km²) – az Izavölgyi, a Sugatagi és a Visói járás egészét, valamint a Szigeti és Tiszavölgyi járás kisebb részét Romániához csatolták.¹⁴

Néhány nappal az után, hogy 1919. november 10-én a csehszlovák nemzetgyűlés jóváhagyta a saint-germaini békeszerződést, november 16-án kiadták Kárpátalja alkotmánylevelét, az ún. „Generálny Statutum”-ot (‘Általános Szabályzat’-ot), amely tartalmazta a saint-germaini okmány alapvető cikkeleit is. „Hogy a csehek ennek a kidolgozását mennyire fontosnak tartották, mutatja, hogy a rendeletet maga Tomáš G. Masaryk szövegezte. A statútum ezért inkább is hasonlít egy filozófiai elmefuttatáshoz, mint egy közigazgatási rendelethez”.¹⁵ A „Generálny Statutum”-ot feltehetően ezért csak falragaszokon hozták nyilvánosságra, Ungváron például november 18-án.¹⁶ Tehát nem volt törvényileg elfogadott, illetve becikkelyezett és a törvénytárban hivatalosan kihirdetett. Miközben a statútum Kárpátaljának „legszélesebb önkormányzatot” ígért, az élére pedig kormányzói címmel, ideiglenes polgári vezetőt. Mellette felállítottak egy kinevezett tagokból álló, öttagú direktóriumot, amelynek az volt a feladata, hogy a kormányzót mindazokban a kérdésekben, amelyek az autonóm országgyűlés hatáskörébe tartoztak volna, tanáccsal és utasításokkal lássa el. A statútum azt is kimondta, hogy a csehszlovák nemzetgyűlési választások után legkésőbb 90 nappal, Kárpátalján is választásokat tartanak az autonóm ruszin tartománygyűlésbe, a „szojm”-ba.

A „Generálny Statutum” alapján, ekkor jelölték ki Kárpátalja nyugati határát az addig ideiglenesnek tekintett demarkációs vonalon (Csap–Ungvár vasúti pálya, Ung folyása, Uzsoki-hágó). Az ettől keletre-délkeletre fekvő területen négy új közigazgatási egységet szerveztek: az Ungvári, a Munkácsi, a Beregszászi és Máramarosi „župa”-t (‘zsupa’) azaz megyét, amelyeket egy-egy „župan (zsupán/főispán/megyefőnök) igazgatott. A cseh hatóságok például a Beregszászi zsupa székhelyévé célzatosan Munkácsot tették, és az ősi vármegyeszékhely színmagyar Beregszászt megfosztották városi rangjától, nagyközséggé minősítették, ahol a zsupáni hivatalnak csupán egy kirendelt-sege működött.¹⁷

Más forrás szerint a „Generálny Štatut pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi” (sic!) című dokumentumot 1919. november 18-án hirdették ki, de Kárpátalja önkormányzatának alapelveiről szóló ezen alaptörvényt soha nem tették közzé a csehszlovák rendeletek és törvények gyűjteményében. „A statútum Ruszinszko alatt azt a területet érti, amely a párizsi legfőbb haditanács által Szlovákia keleti részében megállapított demarkációs vonaltól keletre a román országhatárig terjedt. (Ez az utóbbi rész vált 1920-tól a kárpátaljai magyar–csehszlovák államhatárrá – B. J.) Ez a demarkációs vonal

¹⁵ COTTELY István: Kárpátalja közigazgatás- és alkotmányjogi helyzete a Cseh-Szlovák Köztársaságban. – In. Közigazgatástudomány, II. évf. 1939. 235. old.

¹⁶ GYÖNYÖR József: Közél a jog asztalához. (A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevelé és annak sorsa.) Pozsony/Bratislava, 1993. 83. old.

¹⁷ BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest, 2000. 162. old.

a béketárgyalások idején állapítottatott meg, kétségen kívül csak ideiglenesen. A [párizsi] Legfelsőbb Haditanács a vonalat először Ungvártól keletre vonta meg, majd a csehszlovák delegáció kérésére Ungvártól nyugatra, közvetlenül az Ung folyó mentén egész (en) a lengyel határig”.¹⁸ Ezt a demarkációs vonalat azonban két évtizeden keresztül sem a prágai kormány, sem a rutének, sem a szlovákok nem tekintették véglegesnek.

A „Generálny Statutum” alapján Jan Breichát nevezték ki kormányzó-nak, az igazgatótanács elnöke Zsatskovics Gergely, tagjai Volosin Ágoston, Brascasjko Gyula (1875–1955), Hadzsega Gyula és dr. Toronszky Emil jogász lett. A direktóriumhoz hat szakág tartozott: elnöki és határon túli; művelődési és iskolaügyi; vallási, ipari és kereskedelmi; igazságszolgáltatási, földművelésügyi és élelmiszerellátási; belügyi, valamint pénzügyi.¹⁹ Az öttagú kormányzótanács és a tényleges hatalmat birtokló Breicha között azonban hamarosan ellentétek támadtak, amely annyira elmérgesedett, hogy a direktórium 1920. február 19-én lemondott.

Kárpátalja közigazgatása továbbra is nehézségekkel küszködött, amelyet tetézett, hogy – az imént idézett ígéret ellenére – lakossága 1920. április 18-án, illetve 25-én az első országos és általános választáskor nem választhatott képviselőket a csehszlovák nemzetgyűlésbe, valamint a szenátusba. Kárpátalján, mint Csehszlovákia 23. számú választókerületében, egyébként kilenc parlamenti képviselőt és négy szenátort választhattak volna. A prágai kormány a voksolás elhalasztását azzal indokolta, hogy a Podkarpatská Rus egy része még román katonai megszállás alatt áll. Ez egyébként igaz volt, mert a román csapatok szakaszosan, csak 1920. augusztus 30-án (!) vonultak ki végleg a Csehszlovákiának ítélt kárpátaljai területekről, legutóbb Kőrösmezőről és környékéről. Előtte két nappal, 1920. augusztus 28-án Podkarpatská Rus területére a csehszlovák minisztertanács, a 2616. számú határozatával statáriumot (rögtönítélő bíraskodást) vezetett be, amely 1922. április 21-ig volt érvényben.²⁰ Más adat szerint a cseh nemzetiségű Peter Ehrenfeld (1866–1936) alkormányzó 1922. április 11-én írta alá a statáriumot megszüntető rendelkezést, amely április 26-án jelent meg²¹, s falragaszokon, hirdeteményekben is közzé tették. Ekkor a sajtószabadságot korlátozó előzetes cenzúrát is eltörölték, hasonlóan a pártélet keretek közötti működését. Az új párttörvény meghozataláig egyébként a régi magyar párttörvények léptek életbe.

Közben Kárpátalja új, második statútumának a hatályba lépése napján, 1920. április 26-án a polgári közigazgatás vezetőjét, Breichát felmentették tisztségéből. Tomáš G. Masaryk államelnök – „ideiglenes jelleggel a szojm összehívásáig” –, május 5-én Zsatskovics Gergelyt nevezte ki Podkarpatská

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MOL. OL.) K 28. 386. tét. 1939–K–16 376. szám, 147. old.

¹⁹ Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Paul Robert Magocsi and Ivan Pop editors. Toronto–Buffalo–London, 2002. University of Tronto Press, 86. old.

²⁰ ÁrKY Á., 1928. 34. old.

²¹ FEDINEC Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 104. old.

Rus kormányzójának („губернатор”, gubernátor), a cseh Peter Ehrenfeldet pedig alkormányzónak („вице-губернатор”, vice-gubernátor). Hamarosan, július 27-én újabb – 1920/476. számú – kormányrendeletet adtak ki Podkarpatská Rus közigazgatásának ideiglenes szabályozásáról. A katonai közigazgatás azonban továbbra is érvényben maradt a Kárpátalján, azt a csehszlovák minisztertanács csak 1922. január 9-én szüntette meg.²²

Zsatkovics Grigorij kormányzó azonban – aki korábban felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tett a cseh politikának abban, hogy Kárpátalját a csehszlovák államhoz csatolták – a prágai kormányzat központosító törekvései és a ruszin önkormányzat bevezetésének lassításai miatt nem tudott érdemben működni. Nem tudta elérni a megígért rutén önkormányzat életbe léptetését, sem a szojm összehívását, hasonlóan az országon belüli ruténlakta terület határainak a kijelölését az Ung folyótól nyugatabbra, hogy abba a volt Zemplén és a Sáros vármegyei ruszinok is bekerüljenek. A csalódott Zsatkovics 1921. március 16-án, Masaryk államelnöknél beadta lemondását. Egy emlékiratot is benyújtott, amelyben az autonómia ígéréteire, illetve a rutén önrendelkezést eltüntetésére hívta fel a prágai kormány figyelmét. A lemondott Zsatkovicsot május 5-én fogadta Tomáš G. Masaryk államelnök és **Jan Černý** (1874–1959) miniszterelnök, de a volt kormányzó a politikai nyomás ellenére sem vonta vissza lemondását, amit ekkor elfogadtak.²³ Hivatalosan csak május 17-én vett búcsút Ungvártól és szülőföldjétől, majd visszaköltözött az USA-ba, ahol korábban Detroit városában (Michigan állam) a General Motors Corporation Autógyár jogtanácsosa volt.²⁴

Az imént említett demarkációs vonal pontos kijelölésére csak egy év múlva, 1922. szeptember 21-én adott ki először rendeletet a csehszlovák belügyminisztérium. Utasítása szerint a szlovák minisztérium és az Ungváron székelő kárpátaljai polgári közigazgatás meghatalmazottjaiból, szlovák és ruszin politikusokból álló vegyes bizottságnak a feladata lesz a Szlovenszko és Podkarpatszka Rusz közötti végleges határ megállapítása. A 280. számú rendelet ugyanakkor kimondta a volt Abaúj-Torna, Sáros és Zemplén vármegye Szlovákiához tartozó területeinek, valamint Ung megye odacsatolt nyugati részének a közigazgatási egyesítését. A végleges ruszin-szlovák határ kijelölésére azonban két évtizedig nem került sor.

Itt kell elmondanunk, hogy Csehszlovákia és Románia évekig nem tudott megállapodni az államhatár vonalában. Először 1919. augusztus 7-én, majd egy év múlva, 1920. augusztus 10-én, végül az első csehszlovák népszámlálás után, csaknem három hónap múlva, 1921. május 4-én jelölték ki a végleges határt, amikor egy kiigazítást is végrehajtottak. Az 1920. nyarán meghúzott határvonal, keletről nyugatra haladva, a hegygerincek, illetve csúcsaik mentén: Asztag-csúcs (ruszinul: Sztoh/Sztoj), Holló-csúcs (Kurbul), Sóskás-csúcs (Saul), Mezőpataki-hegység (Mezipotok/Mezse-Potok), Iván-havas (Pop Iván),

²² Lásd bővebben: COTTELY I., 1939. 236–238. old.

²³ ÁRKY Á., 1928. 19–20. old.

²⁴ ПОП, И. Поп, I.) 2001. 172. old.

Csorba-tető (Serban), Havaska-tető (Mencsely/Mencsul). Az államhatár ezt követően a Tisza folyó vonalát követte Técsőig, majd az Avas-hegység gerince mentén a Batár folyásáig haladt, innen a 123. magassági pontig, itt képezve a magyar-csehszlovák-román hármas határt. A végleges kijelölés csehszlovák részre „kevés, de viszonylag fájdalmas határmódosítást” hozott. Át kellett adni Romániának a Királyháza mellett a Tarna-patak szénben és ásványi kincsekben gazdag völgyét, Técső alatt, a Ferencvölgy-telepen működő üveghutát és teljes egészében négy falut – Bocskó, Ugocsakomlós, Avaspatak, Nagytarna –, összesen 4367 lakossal. A csehszlovák-román területcserék eredményeképpen Kárpátalja területe 12 694 km²-ről 12 653 km²-re, azaz 41 km²-rel, a lakossága 581 059 főre csökkent.²⁵ Kevésbé ismert, hogy a Felső-Tisza-vidék természetes központja, Máramarossziget – ahol 1910-ben 21 370 lakos élt, ebből 17 542 magyar (80,72%), 1257 német, 2001 román²⁶ – a párizsi békekonferencia döntésével Csehszlovákiához került volna, hogy a Csap–Kőrösmező vasútvonalat ne vágja át országhatár. 1920. júniusában a prágai kormány azonban a várost Romániának ajándékozta, „mint a jó barátsági és szomszédsági kapcsolat bizonyítékát és kezességét”.²⁷

A határkiigazítás után Kárpátalján 606 568 lakost tartottak számon, 8223 fővel többet, mint az 1910. évi utolsó magyar népszámláláskor. A csehszlovák állampolgárok száma ekkor 599 808, rajtuk kívül 6760 fő külföldi élt Kárpátalján. Romániának azonban kárpótlást kellett adnia a Csehszlovákiát ért területi veszteségért. Cserébe Kárpátaljához csatolták az addig román megszállás alatt álló, a Batár és Túr folyók „teljesen jelentéktelen” nyugati és északnyugati közét – a járási székhely, Halmi község (1910-ben 3455 lakosának 97,56%-a magyar) kivételével –, a színmagyar Fertősalmás, Nagypalád és Akli falvakat, amelyeknek összlakossága ekkor 2544 fő volt. A hármas országhatárt a 123. magassági pontnál, a Magyarországnál hagyott Nagyhódos falutól keletre állapították meg.²⁸

A csehszlovák-román területcseré után tíz hónappal, a magyar-román határmegállapító bizottság működése keretében Magyarország két községet – Fertősalmás és Nagypalád – igyekezett visszaszerezni, az ún. Millerand-kísérőlevélre hivatkozva. A bizottság magyar határ-biztosának 1922. március 27-én kelt határkiigazítási javaslata már csak húsz község visszacsatolását kérte Magyarországhoz a Partiumban meghúzott trianoni határ mentén, köztük Fertősalmást és Nagypaládot. Az indítványt azonban nem sikerült elfogadtatni, a húsz faluból tizenhét Romániában, a szóban forgó kettő Csehszlovákiában maradt.²⁹ Ugyanekkor törekedett Magyarország Szatmár-

²⁵ KRÁL, J. 1924. 7. old.

²⁶ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914., 2000. 133. old.

²⁷ BENEŠ, Karel: Vasúti közlekedés Kárpátalján. Budapest, 1996. 35. old.

²⁸ KRÁL J., 1924. 8., 10., 51. old.; Statistický lexikon obcí..., 1928. VIII. old.

²⁹ MOL. OL. K 28. 386. tét. 1939-K-16 376. szám, 14. old. (1043/hat. 1922. sz. ir.)

németi – lakossága 1910-ben 34 984, ebből 33 094 magyar (94,84%), 986 román (2,83%), 629 német – visszacsatolására is, mert iparának, kereskedelmének és közlekedésének „fejlettsége magához kapcsolja úgy Ugocsát, mint az Avast, a bányavárosok vidékét, Mátészalkát, Csengert, Fehérgyarmatot és a Nyírseget is”.³⁰

Korábban a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság magyar biztosának, **Tánczos Gábor** (1872–1953) altábornagynak a jelentése is a híres Millerand-levélre hivatkozott, amelynek lényege: 1920. január 16-án a magyar béke delegáció vezetőjének, **gróf Apponyi Albertnek** (1846–1933) francia nyelven elmondott beszéde és a **gróf Teleki Pál** (1879–1941) irányításával elkészített jegyzékek Magyarország jövődó határaitól, nem maradtak hatás nélkül. Apponyi öt nap múlva – január 21-én – külön jegyzéket nyújtott be a Legfelsőbb Tanácsnak „A ruthén kérdéstről”. Az igen gondosan összeállított dokumentumban számos gazdasági, kereskedelmi, közlekedési és más indokot sorakoztatott fel annak bizonyítására, hogy a ruténok által lakott területek, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye, Magyarország integráns részei maradjanak. Hangsúlyozta: „Minden érvenél döntőbb volna, és a Szövetséges és Társult Hatalmak szellemének leginkább megfelelően, ha a Ruthén autonóm nép maga dönthetne hovatartozásának kérdésében. (...) Mindennek dacára a kérdéses négy vármegyének mindeddig nem volt alkalma dönteni sorsa fölött”.³¹ A párizsi békekonferencia magasztosan hirdetett célja, a népek önrendelkezési joga csak az Osztrák-Magyar Monarchia ún. elnyomott népeit, a cseheket, a szlovákokat, a románokat és a délszláv népeket illette meg, a kisebbségi sorsba kerülő 3,5 millió felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, délvidéki és nyugat-magyarországi magyarra, valamint a ruténekre nem vonatkozott.

A békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának 1920. február 25-i és március 3-i ülésén **Francesco Severio Nitti** (1868–1953) olasz és **David Lloyd George** (1863–1945) brit miniszterelnök javasolta, hogy a magyar határok kérdését az anyagok alapján „részrehajlás nélkül” gondolják újra. Az utóbbi pontos statisztikai adatokat is citált, hogy a békeszerződés 2 millió 750 ezer magyar, azaz „a teljes magyar népesség egyharmadát” tervezí idegen uralom alá helyezni, amit „nem lesz könnyű megvédeni”. Sőt megjövendölte, hogy nem lesz béke Közép-Európában, „ha utólag kiderül, hogy Magyarország igényei jogosak, és hogy egész magyar közösségeket úgy adtak Csehszlovákiának és Erdélynek (sic!, ti. Romániának) mint egy-egy marhacsordát, csak azért, mert a konferencia elutasította a magyar ügy megvitatását”.³² Bár **Alexandre-Étienne Millerand** (1859–1943) francia miniszterelnök és külügyminiszter ellenezte azt, a Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa

³⁰ MOL. OL. K 28. 386. tét. 1939-K-16 376. szám, 54., 56. old.

³¹ Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. (Válogatás A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly-sur-Seibe-ben I-II. kötetéből. Budapest, 1920–1921.) Bev. tan., ir. vál. Pomogáts Béla. Forrásokot szerk. és sajtó alá rend. Ádám Magda, Cholnoky Győző. Budapest, 2000. 308. old.

³² ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999. 140. old.

március 8-ai ülésén mégis visszatért a magyar határok kérdésére. A vitában az olaszok a magyar ellenérvek tüzetes megvizsgálását javasolták, a franciák azonban minden újratárgyalást feleslegesnek és idejétmúltnak neveztek.

A mérleg nyelvét betöltő brit diplomaták – köztük **George Nathaniel Curzon** (1859–1925) külügyminiszter – nem saját miniszterelnökük, David Lloyd George, hanem a franciák álláspontja mögé sorakozott fel. Curzon előterjesztésében végül jelképes kompromisszumot hoztak: a békeszerződés aláírása előtt elutasították a magyar határok újratárgyalását, viszont lehetővé tették, hogy a határmegállapító bizottságok javaslatokat tehessenek kisebb módosításokra, ha egyes határszakaszokat a helyszíni vizsgálatok során valóban igazságtalannak találnának. Ekkor döntötték el azt is, hogy a későbbi módosítás lehetőségét nem a békeszerződés szövegébe iktatják, hanem egy külön kísérlévlében hozzák a magyarok tudomására. Ez lett a Millerand-féle ún. *lettre d’envoi*, amelyet később valóban a trianoni diktátumhoz csatoltak. A kísérlévlé tehát nem francia, hanem brit kezdeményezésre született, és azért a francia kormányfő írta alá, mert ő volt a békekonferencia elnöke.³³ Május 6-án szintén ő adta át a magyar békedelegációnak a trianoni békeszerződés végleges szövegét. A csatolt levél leszögezte: Magyarország kívánóságait nem vehették figyelembe, viszont kilátásba helyezte, hogy a népszövetség megvitatja majd a kisebb határkiigazítási kérelmeket. A levél – mint hamarosan kiderült – alaptalan reményeket keltett a hivatalos magyar körökben, amit tovább táplált, hogy az Amerikai Egyesült Államok kormánya a magyar kérdéstől független okok miatt nem írta alá a békeszerződéseket. Sőt 1921. augusztus 29-én Magyarországgal különbékét kötött.

³³ Uo. 140–141. old.